
ΣΥΜΜΙΚΤΑ

«ΟΝΩΝ ΔΟΞΑΙ»

Δύο από τους λόγους του Θεοφυλάκτου, του μετέπειτα αρχιεπισκόπου Βουλγαρίας (Αχρίδος), γραμμένοι κατά την περίοδο που αυτός ήταν ακόμη *μαΐστωρ τῶν ρητόρων* στην Κωνσταντινούπολη¹, απευθύνονται στους μαθητές του². Στον δεύτερο από αυτούς τους λόγους³ ο Θεοφύλακτος εξηγεί την προσπάθειά του *καταγαγεῖν ρητορικὴν εἰς τὰ πάτρια* (σ. 147,19) και ψέγει την αγνωμοσύνη και την άπρεπη συμπεριφορά μερικών μαθητῶν του, που διαφωνούσαν με τις απόψεις του για τη ρητορική. Τους διαβεβαιώνει ότι αντιμετωπίζει τις κατηγορίες εναντίον του με υπομονή και μακροθυμία, ενώ, αν ήταν κάποιος άλλος στη θέση του, θα αντιδρούσε εντελῶς διαφορετικά. Στο σημείο αυτό, σύμφωνα με την έκδοση του Gautier, το κείμενο του λόγου είναι το εξής (σ. 155,26-157,2 και 157,7-11):

Ἄλλος μὲν γὰρ ἂν ἴσως καὶ ἐπεξῆλθε ταῖς ὕβρεσι καὶ τι πλέον περιειργάσατο, καὶ τοὺς μὲν ἐκόλασε, τοὺς δὲ καὶ προσφοιτᾶν ἀπεκώλυσε καὶ παρρησίᾳ πᾶσιν ἀπελογήσατο καὶ τὰ ἐφ' οἷς ὡς ἑτεροκλινῆς, ὡ τῆς ἀγνωμοσύνης, ἐνδιαβάλλεται ἀπετριψάτο... Ταῦτα μὲν ἄλλου καὶ παθεῖν καὶ ποιῆσαι, μικροψύχου τάχα καὶ μικρογνώμονος καὶ ζῶντος πρὸς τὰς τῶν ὄνων δόξας. Ἐμοὶ δὲ μὴ τοσοῦτον ἔξοι τὰ τῆς παιδείας ὥστ' ἐπὶ τοῖς παιδαρίοις εἶναι τὸ λυπεῖσθαί με καὶ μὴ λυπεῖσθαι, ὅτε δὴ βούλοιντο· ἔχω γὰρ ἀστεμφῶς πρὸς τὰ τοιαῦτα καὶ ὑπερόπτης εἰμὶ τῆς τῶν πολλῶν ὑπολήψεως.

Ο Θεοφύλακτος υποστηρίζει ότι η αντίδραση στις κατηγορίες με τιμωρία των μαθητῶν, με αποβολή από τα μαθήματα και με δημόσια απολογία είναι χαρακτηριστικό *μικροψύχου τάχα και μικρογνώμονος και ζῶντος πρὸς τὰς τῶν ὄνων δόξας*. Τι σημαίνει όμως το *ζῶντος πρὸς τὰς τῶν ὄνων δόξας*⁴; Τι σχέση έχει με τα επίθετα *μικρόψυχος και μικρογνώμων*; Και, αν πρόκειται για

1. Βλ. το κεφάλαιο «Carrière professorale» στην Εισαγωγή της έκδοσης του P. Gautier, *Théophylacte d'Achrida. Discours, traités, poésies*, Corpus fontium historiae byzantinae 16,1, Thessalonique 1980, σ. 22-28.

2. Editio princeps από τον P. Gautier, *ό.π.*, σ. 129-143 (*Πρὸς τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς ἀτακτήσαντας*) και 145-165 (χωρὶς τίτλο στο χω).

3. Σύμφωνα πάντοτε με τη σειρά που έχουν στην έκδοση του Gautier.

4. Ο Gautier, *ό.π.*, σ. 156, το μεταφράζει «qui se réglerait sur les opinions des ânes».

κυριολεξία, πώς είναι δυνατό να κανονίζει κανείς τη ζωή του με βάση τις γνώμες των γαϊδουριών; Από την άλλη μεριά δεν υπάρχει, όσο ξέρω, καμιά μεταφορική ή παροιμιακή χρήση της έκφρασης *ὄνων δόξαι*⁵.

Το πρόβλημα λύνεται, αν θυμηθούμε ότι πολύ συχνά στα βυζαντινά χφφ η λέξη *ἄνθρωπος* συντομογραφείται *ἄνωσ*, και ότι είναι πολύ εύκολο να γίνει σύγχυση ανάμεσα στην παραπάνω συντομογραφία και στη λέξη *ὄνος*. Τη σύγχυση αυτή την επισήμανε ο D'Arcy W. Thompson⁶ σε χωρία από το *Περὶ τὰ ζῶα ἱστορία* του Αριστοτέλη και την επιβεβαίωσε ο F. W. Walbank⁷ με ένα παράδειγμα από τον Πολύβιο⁸. Σε όλες βέβαια τις περιπτώσεις που μνημονεύουν τόσο ο Thompson όσο και ο Walbank έχουμε στα χφφ φθορά της σωστής γραφής *ὄνος* στη λαθεμένη *ἄνθρωπος* (*ἄνωσ*). Στο κείμενο που εξετάζουμε όμως φαίνεται πως συνέβη ακριβώς το αντίθετο: η συντομογραφία *ἄνω* αντιγράφηκε κατά λάθος *ὄνων*⁹.

Συνεπώς στο χωρίο του Θεοφύλακτου που μας απασχολεί θα πρέπει η φράση *ὄνων δόξας* να διορθωθεί σε *ἀνθρώπων δόξας*. Το νόημα αποκαθίσταται πλήρως, μια και α) τα επίθετα *μικρόψυχος* και *μικρογνώμων* μπορούν να χαρακτηρίσουν κάποιον που κανονίζει τη ζωή του με βάση τη γνώμη του κόσμου, και β) με τη διόρθωση αυτή γίνεται φανερή η αντίθεση που θέλει να τονίσει ο Θεοφύλακτος: *Ταῦτα μὲν ἄλλου... ζῶντος πρὸς τὰς τῶν ἀνθρώπων δόξας. Ἐμοὶ δὲ... ὑπερόπτης εἰμὶ τῆς τῶν πολλῶν ὑπολήψεως*.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΔΗΜ. Α. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ

5. Βλ. τις παροιμιακές φράσεις που μνημονεύονται στο *LSJ*⁹, στη λ. *ὄνος* I.1-11, καθώς και στους E. L. a Leutsch - F. G. Schneidewin, *Corpus Paroemiographorum Graecorum*, 1. τόμος, Gottingae 1839, σ. 511, 2. τόμος, Gottingae 1851, σ. 818, και C. S. Köhler, *Das Tierleben im Sprichwort der Griechen und Römer*, Leipzig 1881, σ. 35-42.

6. *Ἄνωσ*: *ἄνθρωπος*, *Classical Quarterly* 39 (1945) 54-55.

7. Men and Donkeys, *Classical Quarterly* 39 (1945) 122. Το άρθρο αυτό του Walbank μου το υπέδειξε ο καθηγητής κ. Β. Ἀτσαλος, τον οποίο και ευχαριστώ θερμά.

8. Βλ. και E. Mioni, *Introduzione alla paleografia greca*, Università di Padova, Studi bizantini e neogreci 5, Padova 1973, σ. 102 και σημ. 6 (ελλην. μετάφρ. Ν. Μ. Παναγιωτάκη, *Εἰσαγωγή στὴν ἑλληνικὴ παλαιογραφία*, Ἀθήνα 1977, σ. 123 και 159, σημ. 6).

9. Παρόλο που θα περίμενα η φθορά του *ἄνωσ* σε *ὄνος* να είναι στα χφφ συχνότερη από ό,τι η αντίστροφη, που επισήμαναν ο Thompson και ο Walbank, δεν μπόρεσα να βρω άλλο παράδειγμα τέτοιας φθοράς.

DIE SCHILDERHEBUNG DES PHOKAS

Bei der Betrachtung der Quellen zur Schilderhebung des Phokas sieht es auf den ersten Blick so aus, als stünden sich zwei Gruppen gegenüber, nämlich Theophylaktos Simokates und Theophanes, die diese Schilderhebung an der Donau liegen lassen¹, und Johannes von Antiocheia, nach dem eine Schilderhebung auf dem Hebdomon stattfindet:

προσερρήσαν οὖν καὶ τὰ β' μέρη, Πράσινοι καὶ Βενετοί, καὶ πάντες, καὶ ἀνήγαγον τὸν Φωκᾶν εἰς σκουτάρην ἐν τῷ τριβουναλίῳ τοῦ κάμπου καὶ ἀνηγόρευσαν αὐτὸν βασιλέα².

Zu den anderen Unstimmigkeiten dieser Quelle³ kommt noch folgendes hinzu⁴: ἀνάγω paßt als Verb überhaupt nicht zu einer Schilderhebung; es gibt aber einen guten Sinn in Verbindung mit dem Tribunal des Kampos. Also (nach Athetese von εἰς σκουτάρην): Die Grünen und Blauen und alle (= alle Leute, die da waren) geleiteten Phokas auf⁵ das Tribunal hinauf und riefen ihn (auf diesem höhergelegenen Platz!) zum Kaiser aus. Das ist ein wunderschöner, sinnvoller Text. Das εἰς σκουτάρην ist somit nur eine in den Text gedrungene Glosse von jemandem, der eine Schilderhebung auf dem Hebdomon vermißte und nur an der Donau fand, sie also an das Hebdomon «verlegte», oder einen so verstümmelten Text hatte, daß

1. Das ist sicher die historisch richtige Version: Die revoltierenden Soldaten ernennen zunächst Phokas zu ihrem Oberkommandierenden und erheben ihn in einem zweiten Akt auf den Schild; sie dokumentieren also, daß dadurch ihr Teil (d.h. der militärische Teil) des Kaiserzeremoniells bereits vollzogen ist und Phokas nach ihrem Willen Kaiser sein wird. Tatsächlich spielt bei der Krönung des Phokas vor Konstantinopel das Militär keine Rolle mehr. Vor Konstantinopel wird nur noch der «Rest» des Zeremoniells vollzogen! Vgl. die Einzeldokumentation in Verf., *Kaiser Konstantin VI. Die Legitimation einer fremden und der Versuch einer eigenen Herrschaft*, München 1978, S. 347-349. Theophyl. Sim. bewertet diese Schilderhebung und die damit verbundene Ausrufung als ἐκτόπως (VIII, 7, 7; 296, 13f. [de Boor]: ἐπὶ ἀσπίδος τε εἰς ὕψος ἐξάραντες εὐφήμουν ἐκτόπως τὴν ἀναγόρευσιν); das ist genau der Grund, warum Herakleios, der sich auch da von dem «Usurpator und Mörder» Phokas distanzieren muß, auf eine Schilderhebung verzichtet und diese dadurch für Jahrhunderte außer Brauch kommt.

2. Fragment 218d(4); C. Müller, *Fragmenta Historicorum Graecorum V*, Paris 1878, S. 36.

3. Auffallend ist vor allem, daß nach dieser Quelle die «Demen und 'alle'» (nicht aber die Armeen!) die Schilderhebung vollzogen haben sollen. Das allein widerspricht allem, was wir über Schilderhebung wissen, und reicht aus, diese Quelle in der vorliegenden Form abzulehnen, vgl. auch *Konstantin VI.*, S. 770, Anm. 175h.

4. Das hatte ich in *Konstantin VI.* noch nicht gesehen und konnte es infolgedessen auch nicht ausführen.

5. In der Sprache des Joh. Antioch. ist ἐν nicht weiter auffallend; es mag jedoch auch erst sekundär geändert worden sein, nachdem εἰς σκουτάρην in den Text gedungen war. Wahrscheinlich aber hat dieses ἐν es verhindert, daß die Korruptel früher erkannt wurde!

er nicht wußte, wohin die Schilderhebung gehört⁶.

Wie dem auch sei: Phokas ist also nur an der Donau gleich zu Beginn der Revolte auf den Schild erhoben und von den Truppen zum Kaiser ausgerufen worden. Dem widerspricht auch Johannes von Antiocheia nicht.

Freie Universität Berlin

PAUL SPECK

ΜΑΡΜΑΡΙΝΗ ΕΙΚΟΝΑ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΘΕΟΔΩΡΑΣ ΑΠΟ ΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Είναι αποδεκτό ότι η ένδεδυμένη μοναχικό σχήμα και δεομένη γυναικεία μορφή στο ανάγλυφο του Βυζαντινού Μουσείου 'Αθηνών, άρ. 148 (είκ. 1), που προέρχεται από τη Θεσσαλονίκη, είναι η Θεοτόκος, επειδή στο άνω τμήμα του ανάγλυφου αυτού υπάρχει η έπιγραφή Μ(ΗΤ)ΗΡ Θ(ΕΟ)Υ¹. Οι δύο διαμπερείς όπες στις παλάμες των χειρών της θεωρείται ότι χρησίμευαν για την ανάβλυση αγιάσματος ή μύρου, ενώ οι άλλες τέσσερις βαθιές όπες, δύο κάτω από κάθε χέρι, για τη στήριξη δοχείων περισυλλογής του αναβλύζοντος ύγρου².

Νομίζω ότι η άποψη του αναβλύζοντος μύρου από τις παλάμες της Θεοτόκου πρέπει να αποκλεισθεί, πολύ περισσότερο στην περίπτωση του ανάγλυφου αυτού από τη Θεσσαλονίκη, επειδή ούτε η Θεοτόκος παραδίδεται ως «μυροβλύτις» ούτε τάφος ή λείψανό της — από το όποιο θα έπηγαζε το μύρον— μαρτυρείται στη Θεσσαλονίκη. Η άποψη της ανάβλυσης αγιάσματος, αγιασμένου δηλαδή ύδατος, από εικόνα της Παναγίας (κατ' απομίμηση της μαρμαρίνης

6. Vgl. Verf., *Das geteilte Dossier. Beobachtungen zu den Nachrichten über die Regierung des Kaisers Herakleios und die seiner Söhne bei Theophanes und Nikephoros* (Ποικίλα Βυζαντινά 9), Bonn 1988, Index s.v. Johannes von Antiocheia, über die Fragmente und ihren Zustand in der Überlieferung.

1. Γ. Σωτηρίου, Βυζαντινά ανάγλυφοι εικόνες, *Recueil d'études, dédiées à la mémoire de N. P. Kondakov*, Πράγα 1926, σ. 129-131. Α. Ξυγγόπουλου, 'Ανάγλυφον του όσίου Δαβίδ του έν Θεσσαλονίκη, *Μακεδονικά* 2 (1941-1952) 159-166. R. Lange, *Die byzantinische Reliefkone*, Recklinghausen 1964, σ. 63-4, άρ. 11, όπου και η προηγούμενη βιβλιογραφία. Α. Grabar, *Sculptures byzantines du Moyen Age*, II, (XIe-XIVe siècle), Παρίσι 1976, σ. 66, άρ. 53. 'Η εικόνα βρισκόταν έντοιχισμένη στον νάρθηκα της εκκλησίας της 'Υπαπαντής στη Θεσσαλονίκη (Ο. Tafali, *Thessalonique des origines au XIVe siècle*, Παρίσι 1919, είκ. 29. Το ανάγλυφο μνημονεύεται και από τον Π. Παπαγεωργίου, *BZ* 3 (1894) 259. Πρβ. Θεοχ. Προβατάκη, 'Ο ναός της 'Υπαπαντής του Χριστού Θεσσαλονίκη, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 30), άπ' όπου μεταφέρθηκε στο Βυζαντινό Μουσείο 'Αθηνών γύρω στο 1920.

2. Μέσα στην κατώτερη από τις δύο όπες κάτω από το άριστερό χέρι διατηρείται πακτωμένο κομμάτι μολύβδου. Τουτό σημαίνει πώς το δοχείο που στηριζόταν στο σημείο αυτό ήταν μετάλλινο, πιθανότατα μολύβδινο.

εἰκόνας τῆς Θεοτόκου, ἥτις ἐκ τῶν τῆς αὐτῆς ἁγίων χειρῶν προχρῆι τὸ ἁγίασμα³ στὸ περίφημο ἁγίασμα τῶν Βλαχερνῶν στὴν Κωνσταντινούπολη) μολονότι εἶναι ἀτεκμηριωτῆ ἀπὸ τίς μέχρι σήμερα γνωστὲς ἱστορικὲς πληροφορίες γιὰ τὴν πόλη τῆς Θεσσαλονίκης, δὲν εἶναι ὡστόσο δυνατὸ νὰ ἀποκλεισθεῖ κατηγορηματικά, δεδομένου ὅτι καὶ ἄλλες, βυζαντινὲς καὶ βυζαντινο-ιταλικές, μαρμάρινες εἰκόνας δεομένης Παναγίας (π.χ. στὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τὸν Ἅγιο Γεώργιο Μαγγάνων, στὴν ἐκκλησία Santa Maria Mater Domini στὴ Βενετία, στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο στὴ Messina) φέρουν ὁπὲς στὶς παλάμες, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἀνέβλυζε ἁγίασμα⁴.

Πιστεύω ὡστόσο, ὅτι ἡ μαρμάρινη εἰκόνα τῆς Θεσσαλονίκης ἔχει σχέση μετὰ ἀνάβλυση μύρου, ἐπεὶδὴ ἔχω τὴ γνώμη ὅτι εἰκονίζεται σ' αὐτὴ ὄχι ἡ Θεοτόκος ἀλλὰ ἡ ἁγία Θεοδώρα, ἡ ὁποία, μαζί μετὰ τὸν ἅγιο Δημήτριον, ἦταν οἱ μόνοι δύο μυροβλῆτες ἅγιοι τῆς Θεσσαλονίκης. Τὰ ὑπάρχοντα στὸ ἄνω τμήμα τοῦ ἀναγλύφου συμπληρώματα ΜΗΡ ΘΥ δὲν ἀντικρούουν, νομίζω, τὴν ἀπόψή μου αὐτή, ἐπεὶδὴ, ὅπως παρατήρησε ὁ Α. Ξυγγόπουλος, εἶναι «πολὺ μεταγενέστερα, τῶν χρόνων ἀσφαλῶς τῆς Τουρκοκρατίας»⁵, ὅταν τὸ ἀνάγλυφο εἶχε ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ του θέση.

Τὸ στρογγυλὸ, πλατὺ, κάπως ἀσκητικὰ ἀπόμακρο ἀλλὰ καὶ οἰκεῖο πρόσωπο τῆς δεομένης γυναικείας μορφῆς στὸ ἀνάγλυφο τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν δὲν ταιριάζει, βέβαια, μετὰ τὸ ὠσειδὲς καὶ γλυκὸ πρόσωπο τῆς Παναγίας, βρῖσκει ὁμοίως τὸ ὁμοίό του στὴν ἐνεπίγραφη ἀπεικόνιση τῆς ἁγίας Θεοδώρας σὲ τοιχογραφία τῶν μέσων τοῦ 11ου αἰ. στὸ προστώο τῆς Ἁγίας Σοφίας τῆς Θεσσαλονίκης (εἰκ. 2)⁶. Γεγονὸς ὡστόσο εἶναι ὅτι στὰ μολύβδινα φιαλίδια μύρου ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, ποὺ χρονολογοῦνται στὸν 12ο-15ο αἰ., ἡ ἁγία Θεοδώρα ἀπεικονίζεται διαφορετικὰ⁷. Κρατεῖ στὸ ἓνα χέρι σταυρὸ καὶ σηκώνει τὸ ἄλλο σὲ

3. Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, *Ἐκθεσις βασιλείου τάξεως*, CB, I, 555.

4. Σωτηρίου, *δ.π.*, σ. 130. Lange, *δ.π.*, σ. 52, ἀρ. 6 καὶ σ. 66, ἀρ. 15. Ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὶς εἰκόνας αὐτὲς καὶ στὴν εἰκόνα ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, εἶναι ὅτι οἱ ὁπὲς τῶν χειρῶν εἶναι μικρὲς καὶ δὲν ὑπάρχουν κάτω ἀπὸ αὐτὲς ἴχνη στερέωσης δοχείων στὸ μάρμαρο γιὰ τὴν περισυλλογὴ τοῦ ἀναβλύζοντος ὑγροῦ. Εἶναι, δηλαδὴ, πιθανὸν ὅτι στὶς περιπτώσεις αὐτὲς τὸ νερὸ-ἁγίασμα, διοχετευμένο στὶς στενὲς ὁπὲς μετὰ πίεση, ἐκτοξευόταν καὶ δὲν ἔγλυφε τὸ μάρμαρο, ὅπως φαίνεται στὴν περίπτωση τῆς μαρμαρίνης εἰκόνας ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη.

5. Ξυγγόπουλου, *δ.π.*, σ. 160.

6. Στυλ. Πελεκανίδου, Νέαι ἔρευναί εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν Θεσσαλονίκης καὶ ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἀρχαίας αὐτῆς μορφῆς, *Μελέτες παλαιοχριστιανικῆς καὶ βυζαντινῆς ἀρχαιολογίας*, Θεσσαλονίκη 1977, σ. 286, εἰκ. 3. Ἡ ταύτιση τῆς ἁγίας ἔγινε μετὰ βάση τὴ σωζόμενη ἐπιγραφή. Ἡ τοιχογραφία σήμερα ἔχει σχεδὸν καταστραφεῖ.

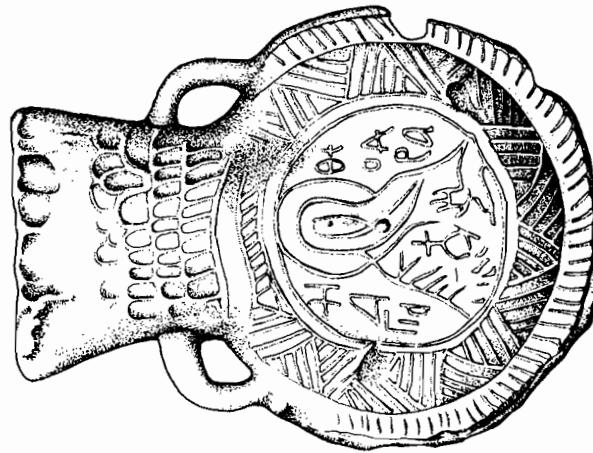
7. Ch. Bakirtzis, Ampoules byzantines de Thessalonique, *IVème Colloque serbo-grec: «L'art de Thessalonique et des pays balkaniques et les courants spirituels au XIVe siècle»*, Beograd 20-23 mai 1985, Βελιγράδι 1987, σ. 205-9, ὅπου ἐκ παραδρομῆς τῶν ἐκδοτῶν δὲν ἐκτυπώθηκαν τὰ σχέδια ποὺ συνόδευαν τὸ κείμενο.

*Εικ. 1. Μαρμάρινη εικόνα αγίας Θεοδώρας, 893, Βυζαντινό Μουσείο Ἀθηνῶν.
(Φωτογρ. Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν).*

Εικ. 2. Ἡ ἅγια Θεοδώρα Θεσσαλονίκης.
Τοιχογραφία στὸ προστῶο τῆς Ἁγ. Σοφίας Θεσσαλονίκης.
Μέσα 11ου αἰ.

Εικ. 3. Ἡ ἅγια Θεοδώρα σὲ μολύβδινο φαλίδιο μύρου
ἀπὸ τὰ Γεντσά Μακεδονίας.
13ος-14ος αἰ. (1:1).

δέηση μπροστά στο στήθος. "Όχι μόνον οί ὤμοι καί ἡ κεφαλή ἀλλά καί τὸ πρόσωπό της καλύπτεται σχεδόν ὀλόκληρο ἀπὸ τὸ περιβόλαιο τῆς μοναχῆς καί δὲν διακρίνεται κανένα χαρακτηριστικό του (εἰκ. 3). Συνεπῶς συνάγεται ὅτι ὑπάρχουν δύο εἰκονογραφικοὶ τύποι τῆς ἁγίας Θεοδώρας, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ πρῶτος προσδιορίζεται στὴν περίοδο ἀπὸ τὸν 9ο ὡς καί τὸν 11ο αἰ. καί ὁ δεύτερος ἀπὸ τὸν 12ο ὡς τὸν 15ο αἰ. Ἡ Ε. Patlagean, ποὺ μελέτησε τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἁγία Θεοδώρα ἀγιολογικὰ κείμενα, κατέληξε στὴν ἀποψη ὅτι τὸν 9ο καί 10ο αἰ. ἡ μυροβλύτις τῆς Θεσσαλονίκης ἐμφανίζεται ὡς ὑπόδειγμα γυναικείου μοναχισμοῦ (χαρακτηρίζεται, δηλαδή, ἀπὸ ὑπακοή, αὐταπάρνηση καί ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον), διατηρεῖ ὅμως ἔντονα τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ πρότερου κοσμικοῦ βίου της, προκαλώντας τὸν θαυμασμό *πῶς ἐν πόλει καὶ γάμῳ γυνὴ προσομιλήσασα εἰς τοσοῦτον ἐπήρηται δόξης ὕψος παρὰ θεοῦ (Βίος ἁγίας Θεοδώρας, σ. 34, κεφ. 59)*. Τὸν 13ο καί 14ο αἰ., ὅταν ἡ λατρεία τῆς ἁγίας συσχετίζεται μὲ τὴ λατρεία τοῦ μυροβλήτη ἁγίου Δημητρίου, ἡ ἁγία Θεοδώρα ἐμφανίζεται, βέβαια, ὡς ὑπόδειγμα μοναχικῆς ἀρετῆς, οἱ προηγούμενες ὅμως ιδιότητες τῆς συζύγου καί τῆς μητέρας ἀποσιωποῦνται⁸. Ἐχω τὴ γνώμη ὅτι οἱ δύο αὐτοὶ ἀγιολογικοὶ τύποι τῆς ἁγίας Θεοδώρας ἀντιστοιχοῦν πρὸς τοὺς δύο εἰκονογραφικοὺς τύπους της ποὺ παρουσίασα προηγουμένως, ἀφοῦ καί χρονικὴ παραλληλία μεταξὺ τους ὑπάρχει.

Ἡ μυροβλυσία τῆς ἁγίας Θεοδώρας εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὸν *Βίον* της καί τὴν *Διήγησιν περὶ τῆς μεταθέσεως τοῦ τιμίου λειψάνου* της, ποὺ συνέγραψε ὁ κληρικὸς Γρηγόριος τὸ 894, δύο χρόνια μετὰ τὸν θάνατό της (29 Αὐγούστου 892)⁹: *μετὰ δὲ ῥητόν τινα χρόνον ἐκ τῆς παλάμης τῆς δεξιᾶς χειρὸς τῆς ἁγίας ταύτης εἰκόνας ἔλαιον μυρίπνοον ὠράθη ἀναδιδόμενον, ὅπερ μέχρι τοῦ νῦν ἐκχεῖται ποταμηδόν, ὡς καί τὴν τῆς εἰκόνας ἐκπλῦναι χρωματουργίαν. σκευὸς οὖν μολύβδινον ἠναγκάσθησαν ἐν τοῖς τῆς εἰκόνας ἐνιδρῦσαι ποσίν, ἵνα μὴ τὸ ἀναδιδόμενον ἔλαιον καταρρέον ἐπὶ τὴν γῆν ἀφανίζηται*¹⁰.

Οἱ ὁμοιότητες λοιπὸν ἀνάμεσα στὴν περιγραφή τοῦ βιογράφου τῆς ἁγίας Θεοδώρας καί τὴν ἀνάγλυφη εἰκόνα, ὡς πρὸς τὸν τρόπο ἀνάβλυσης τοῦ μύρου καί τὴν περισυλλογὴ του σὲ μολύβδινο δοχεῖο στερεωμένο στὸ κάτω τμήμα τῆς εἰκόνας, τεκμηριώνουν τὴν ἀποψή μου, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι τὰ ἔχνη πάνω στὸ

8. E. Patlagean, *Theodora de Thessalonique. Une sainte moniale et un culte citadin* (IXe-XXe siècle), *Culto dei santi, istituzioni e classi sociali in età preindustriale*, ἔκδ. S. Boesch Gajano - L. Sebastiani, Ρώμη 1984, σ. 37-67.

9. Episkop Arsenij, *Žitie i podvigi sv. Theodori Solunskoj*, Jur'ev 1899· E. Kurtz, *Des Klerikers Gregorius Bericht über Leben, Wunderthaten und Translation der hl. Theodora von Thessalonich*, *Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Petersburg*, σειρὰ VIII, VI/1 (1902) 1-49.

10. *Bίος* (Kurtz), σ. 32, κεφ. 54.

ἀνάγλυφο παρουσιάζουν τρόπο ἀνάβλυσης καὶ συλλογῆς μύρου ὅμοιο μὲ αὐτὸν ποὺ περιγράφεται στὸν *Βίον* τῆς ἁγίας Θεοδώρας.

Ἡ ἀναφερόμενη στὸ κείμενο ἀνάβλυση τοῦ μύρου ἀπὸ τῆ δεξιὰ παλάμη τῆς ἁγίας ἔρχεται σὲ ἀσυμφωνία μὲ τὴ δεύτερη διαμπερὴ ὁπὴ ἀνάβλυσης μύρου στὴν ἀριστερὴ παλάμη τοῦ ἀναγλύφου. Τὴν ἀσυμφωνία αὐτὴ δὲν μπορῶ νὰ ἐρμηνεύσω ἱκανοποιητικὰ παρὰ μόνον ὡς ἓνα παράδειγμα τῆς γνωστῆς «ἀδιαφορίας» τῶν Βυζαντινῶν γιὰ τὴν ἀκριβῆ περιγραφή τῆς πραγματικότητος¹¹.

Ὁ βιογράφος τῆς ἁγίας Θεοδώρας, περιγράφοντας τὴν ἀνάβλυση τοῦ μύρου, κάνει λόγο γιὰ τὴν «χρωματοργίαν τῆς εἰκόνας», ὑποβάλλοντας ἔτσι τὴν ἰδέα ὅτι ὁμιλεῖ γιὰ ζωγραφισμένη σὲ ξύλο εἰκόνα καὶ ὄχι γιὰ μαρμάρινη ἀνάγλυφη. Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι ἀναγκαστικὸ συμπέρασμα ἂν προσέξει κανεὶς τὴν ἀκόλουθη παρατήρηση τοῦ Α. Ξυγγόπουλου: «Ἡ τεχνικὴ ἐξάλλου τῶν δύο ἀπασχολούντων ἡμᾶς γλυπτῶν, μὲ τὸ ἕδαφος δηλαδὴ πλήρες ἐγγρώμου μίγματος καὶ τὰ ἄλλα μέρη χρωματισμένα, οὐδόλως θὰ ἔδιδον τὴν ἐντύπωσιν ἀναγλύφων, ἀλλὰ πολὺ περισσότερον γραπτῶν εἰκόνων»¹². Ἐπομένως, δὲν ἀποκλείεται ὁ βιογράφος τῆς ἁγίας Θεοδώρας, ποὺ ἔζησε στὴ Θεσσαλονίκη στὰ τέλη τοῦ 9ου αἰ. καὶ παρακολούθησε ἀπὸ κοντὰ τὴν ἀγιοποίησή της, ἀναφερόμενος στὴ μυροβλυσία της νὰ εἶχε ὑπόψη του αὐτὴ τὴ μαρμάρινη εἰκόνα τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν.

Ἡ εἰκόνα χρονολογήθηκε ἀπὸ τὸν Γ. Σωτηρίου μετὰ τὸν 11ο αἰ. Τὴν ἀποψη αὐτὴ (11ος-12ος αἰ.) ἀκολούθησε ὁ Α. Grabar, ἐνῶ ὁ Α. Ξυγγόπουλος χρονολόγησε τὴν εἰκόνα «εἰς τοὺς περὶ τὸ 900 χρόνους»¹³, χρονολόγηση ποὺ θεωρῶ πιθανότερη, ἀφοῦ δέχομαι ὅτι: α) στὴν εἰκόνα αὐτὴ ἀπεικονίζεται ἡ μυροβλύτις ἁγία Θεοδώρα τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ὄχι ἡ Θεοτόκος, β) ἡ εἰκόνα ἦταν στημένη ἐπάνω στὸν τάφο τῆς ἁγίας, μέσα στὸ καθολικὸ τῆς ὁμώνυμης μονῆς τῆς Θεσσαλονίκης, καὶ γ) ἀνέβλυζε ἀπὸ τὴν εἰκόνα αὐτὴ τὸ μύρον τῆς ἁγίας Θεοδώρας μὲ τὸν τρόπο ποὺ περιγράφεται στὸν *Βίον* της, ποὺ συνέγραψε ὁ κληρικὸς Γρηγόριος τὸ 894, δύο χρόνια μετὰ τὸν θάνατό της. Δὲν ἀποκλείω συνεπῶς τὴν περίπτωσιν νὰ χρονολογεῖται ἡ εἰκόνα στὰ 893.

Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων
Καβάλα

Χ. ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ

11. C. Mango, *Byzantine literature as a disturbing mirror*, Ὁξφόρδη 1975. Τοῦ ἴδιου, *Daily life in Byzantium, XVI. Internationaler Byzantinistenkongress, Akten V/1, Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 31/1, 37.

12. Ξυγγόπουλου, ὁ.π., σ. 162.

13. Σωτηρίου, ὁ.π., σ. 131· Grabar, ὁ.π., σ. 66· Ξυγγόπουλου, ὁ.π., σ. 148, 163.

Η ΠΛΙΝΘΙΝΗ ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΣΤΟ ΦΑΝΑΡΙ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ

Κοντά στην δεξιά όχθη του Κωκυτού, ή Βουβού, παραποτάμου του 'Αχέροντα, στις παρυφές του εύφορου κάμπου του Φαναριού, υψώνεται ΒΑ του χωριού Τουρκοπάλουκο (σήμερα Κυψέλη) τὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς τοῦ 'Αγίου Δημητρίου. Ὁ ναός, κτίσμα τῆς ἐποχῆς τοῦ Δεσποτάτου, ἀνήκει στὸν σχετικὰ

Εικ. 1.

σπάνιο τύπο τῶν τρικλίτων δικιονίων σταυρεπιστέγων, καὶ περιβάλλεται ἀπὸ κλειστὲς στοᾶς στὴν βόρεια, δυτικὴ καὶ νότια πλευρὰ.

Τὸ μνημεῖο ἔγινε γιὰ πρώτη φορὰ γνωστὸ ἀπὸ ἀνακοίνωση τοῦ ἀειμνήστου Δημητρίου Εὐαγγελίδη, πού προσπάθησε νὰ τὸ χρονολογήσει βασιζόμενος στὴν πλίνθινη ἐπιγραφή πού σχηματίζεται στὴ νότια πλευρὰ τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους, ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ ἐνὸς τειχισμένου σήμερα παραθύρου¹ (*εἰκ. 1-2*). Ὁ Εὐαγγελίδης εἶχε σωστὰ διαβάσει τὸ ἀριστερὸ τμήμα τῆς ἐπιγραφῆς *Μ(ι)Χ(α)Λ*, ἐνῶ δεξιὰ διέκρινε ἀήλλοιωμένην ἐκ μεταγενεστέρως ἐπισκευῆς τοῦ τμήματος αὐτοῦ

1. Δ. Εὐαγγελίδη, Σταυρεπίστεγος ἐκκλησία παρὰ τὸν 'Αχέροντα, *Πεπραγμένα τοῦ Θ' Διεθνoῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου*, Α', Ἀθῆναι 1955, σ. 182-183.

χρονολογίαν, δυναμένην νὰ ὀρισθῇ εἰς τὸ ἔτος 1242 μ.Χ. 'Εκ τούτου», κατέληγε, «συνάγεται ὅτι ὁ κυρίως ναὸς ἐκτίσθη ἀρχικῶς περὶ τὰ μέσα τοῦ 13ου αἰ. [...], φαίνεται δὲ ἐξ ἄλλων δεδομένων τῆς κατασκευῆς ὅτι τὰ πλάγια διαμερίσματα προσετέθησαν ὀλίγα ἔτη βραδύτερον».

Γιὰ τὴν πρώτην λέξην δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ἀμφισβήτηση· τὰ γράμματα *ΜΧΛ* διατηροῦνται πολὺ καλὰ καὶ διαβάζονται εὐκρινέστατα (εἰκ. 1). 'Ο Εὐαγγελίδης δὲν ἀναφέρει ποιά εἶναι ἡ χρονολογία ποὺ διάβασε. Τὸ 1242 μ.Χ.

Εἰκ. 2

ἀντιστοιχεῖ στὸ 6750/1 ἀπὸ κτίσεως κόσμου. 'Απὸ τὰ τρία γράμματα τοῦ δεξιοῦ τμήματος τῆς ἐπιγραφῆς (εἰκ. 2), τὸ τρίτο εἶναι σίγουρα *Ν* καὶ σχηματίζεται ἀπὸ κομμάτια εὐθύγραμμων πλίνθων, ὅπως καὶ τὰ γράμματα *Μ*, *Χ* καὶ *Λ* τοῦ ἀριστεροῦ τμήματος. Τὰ ἄλλα γράμματα τουναντίον λαξεύθηκαν πάνω σὲ δύο χοντρά τοῦβλα πάχους 7-8 ἐκ. Τὸ πρῶτο εἶναι ζ, τοῦ ὁποῖου κόπηκε ἡ κάτω ἄκρη, ἐνῶ τὸ δεύτερο εἶναι ρ². "Αν πρόκειται λοιπὸν γιὰ χρονολογία, αὕτη εἶναι

2. Βλ. V. Gardthausen, *Griechische Palaeographie*², Λιψία 1911-1913, πίν. 10. Β. Α. van Groningen, *Short Manual of Greek Paleography*, Leiden 1955, σ. 34, εἰκ. 5. Ν. Κ. Μουτσοπούλου, *Συμβολὴ στὴ μορφολογία τῆς ἑλληνικῆς γραφῆς. Λεύκωμα βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν ἐπιγραφῶν*, Θεσσαλονίκη 1977, πίν. 3,4.

, ZPN' (= 7150), που αντιστοιχεί στο 1641/2 μ.Χ., και όπωσδήποτε όχι , ΨΝ' (= 6750), που θ' αντιστοιχοῦσε στο 1242. "Ας σημειωθεί επίσης ότι ή μορφή τῆς ἐπιγραφῆς δὲν οφείλεται σὲ μεταγενέστερη ἐπισκευή· ή τοιχοποιία δὲν ἔχει διαταραχθεῖ στοὺς σημεῖο αὐτό.

"Αν και ή ἀποψη τοῦ Εὐαγγελίδη δὲν εἶναι, ὅπως βλέπομε, σωστή, τὴν ἀποδέχθησαν ή "Αννα Χατζηνικολάου³, ὁ Μανόλης Χατζηδάκης⁴, ὁ Σπ. Μουσελίμης⁵, ή Ε. Παπαθεοφάνους-Τσουρῆ⁶, ὁ D. Nicol⁷ καί, με ἐπιφύλαξη, ὁ Δ. Πάλλας⁸ καί ὁ P. Soustal⁹. Ἀντίθετη ἀποψη ἔχουν ἐκφράσει ὁ Π. Α. Βοκοτόπουλος¹⁰, ὁ Γ. Βελένης¹¹ καί ὁ Κ. Τσουρῆς¹².

Νύξη γιὰ τὴν ἀποκρυπτογράφηση τοῦ δεξιοῦ τμήματος τῆς ἐπιγραφῆς δίνει ὁ Γ. Βελένης, που γράφει ότι ή συντομογραφία που ἐρμηνεύθηκε ὡς χρονολογία θὰ πρέπει νὰ σχετισθεῖ με κάποια προσωπικότητα τῆς ἐποχῆς¹³. Τὸ λογικότερο εἶναι, πράγματι, νὰ πρόκειται γιὰ τὸ ἐπώνυμο τοῦ κτίτορος τοῦ ναοῦ, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα ἦταν Μιχαήλ. "Αν δὲν ἀπατώμαι, τὸ μόνο γνωστὸ πρόσωπο τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου καί γενικότερα τῆς περιόδου μετὰ τὸ 1204 που εἶχε τὸ ὄνομα Μιχαήλ καί ἐπώνυμο που περιελάμβανε τὰ σύμφωνα ζ, ρ καί ν, εἶναι ὁ Μιχαήλ Ζωριᾶνος, που κατέλαβε τὰ ἀξιώματα τοῦ πρωτοστράτορος καί τοῦ ἐπὶ τῆς τραπέζης στὴν αὐλὴ τοῦ δεσπότη τῆς Ἠπείρου Θωμᾶ (1296-1318)¹⁴. Ὁ Ζωριᾶνος, που ὑπῆρξε λόγιος καί γραφεὺς κωδίκων, εἶχε κτίσει καί ἄλλον ναὸ στὴν Μότιστα, τὴν σημερινὴ Μόκιστα τῆς Αἰτωλίας¹⁵. Περισσότερα γιὰ τὴν ζωὴ

3. *ΑΔ* 21 (1966) Β' 2, 295.

4. *ΙΕΕ* 9, σ. 424.

5. Σπ. Μουσελίμη, Ἡ Μονὴ Τουρκοπάλουκου, *Ἡπ. Ἔστια* 19 (1970) 695.

6. Ε. Παπαθεοφάνους-Τσουρῆ, Ἡ ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης Νήσου Περιθείας στὴν Κέρκυρα, *Ἡπ. Χρ.* 24 (1982) 197.

7. D. Nicol, *The Despotate of Epiros 1267-1479*, Cambridge 1984, σ. 240.

8. *RbK*, II, στ. 292.

9. P. Soustal, *Tabula Imperii Byzantini*, 3. *Nikopolis und Kephallenia*, Βιέννη 1981, σ. 140.

10. Π. Α. Βοκοτόπουλου, Ὁ ναὸς τοῦ Παντοκράτορος στοὺς Μοναστηράκι Βονίτισης, *ΔΧΑΕ*, περ. Δ', 10 (1980-1981) 372, σημ. 51.

11. Γ. Βελένη, Ἐρμηνεία τοῦ ἐξωτερικοῦ διακόσμου στὴ βυζαντινὴ ἀρχιτεκτονική, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 272, σημ. 3.

12. Κ. Τσουρῆ, Ὁ κεραμοπλαστικὸς διάκοσμος τῶν ὑστεροβυζαντινῶν μνημείων τῆς βορειοδυτικῆς Ἑλλάδος, Καβάλα 1988, σ. 201.

13. *Αὐτ.*

14. *PLP*, 3, σ. 161-162, ἀριθ. 6666.

15. Γιὰ τὸν Μιχαήλ Ζωριᾶνο βλ. κυρίως Γ. Σωτηριάδου, Βυζαντιναὶ ἐπιγραφαὶ ἐξ Αἰτωλίας, *Φιλολογικὸς Σύλλογος Παρνασσός. Ἐπετηρὶς* 7 (1903) 211, 214. Σπ. Λάμπρου, Πρόχειρον σημείωμα περὶ Μιχαήλ Ζωριανοῦ, *αὐτ.*, σ. 216-221. Τοῦ ἴδιου, Μιχαήλ Ζωριανὸς καί ὁ ὑπ' ἀριθ. 29 Βαροκικὸς Κῶδιξ, *αὐτ.*, 8 (1904) 63-64. Τοῦ ἴδιου, Ἡ πρόρρησις τοῦ Ἀνδριτζοπούλου, *Νέος Ἑλληνομνήμων* 3 (1906) 474-476. Β. Κατσαροῦ, Μιὰ ἀκόμη μαρτυρία γιὰ τὴν βυζαντινὴ Μονὴ τοῦ Κρεμαστοῦ, *Κληρονομία* 12 (1980) 380-381. D. Nicol, *Ἑ.ἀ.*, σ.

του δὲν εἶναι γνωστά. Τὸ ὅτι κατεῖχε ἀξιώματα ἐπὶ Θωμᾶ δὲν σημαίνει ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ἔκτισε τὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου καὶ νωρίτερα. Δὲν ἀποκλείεται μάλιστα νὰ ταυτίζεται μὲ τὸν Ζωριᾶνο στὸν ὁποῖο εἶχε παραχωρηθεῖ κτῆμα τῆς Μονῆς Παναγίας Μακρυντίσσης τὸ 1273 ἢ λίγο νωρίτερα, δὲν ὑπάρχει ὁμως γι' αὐτὸ καμία ἀπόδειξη¹⁶.

Μὲ τὴν προτεινομένη ἀνάγνωση τῆς ἐπιγραφῆς ἐπιβεβαιώνεται ἡ γνώμη τοῦ Γ. Βελένη, ποὺ χρονολογοῦσε τὸν ναὸ τοῦ Τουρκοπάλουκου στὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 13ου αἰ.¹⁷

Ἡ ἐπιγραφή τοῦ ἠπειρωτικοῦ μνημείου δὲν μᾶς διαφωτίζει μόνο γιὰ τὸν κτίτορα καὶ τὴν ἐποχὴ ἀνεγέρσεώς του, ἀλλὰ παρουσιάζει ἐνδιαφέρον καὶ ἀπὸ πλευρᾶς κατασκευῆς τῶν γραμμάτων¹⁸. Στὶς πλίνθινες βυζαντινὲς ἐπιγραφὲς τὰ γράμματα σχηματίζονται συνήθως μὲ κομμάτια εὐθύγραμμων τούβλων καὶ καμπύλων κεραμιδιῶν. Σπανίως, σὲ μνημεῖα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸ πάχος τῶν στοιχείων ποικίλλει καὶ εἶναι παχύτερα στὰ ἄκρα¹⁹. Στὴν Κάτω Παναγιὰ τῆς Ἁρτας τμῆματα γραμμάτων —ὅπως τὸ κάτω μέρος τοῦ ω— σχηματίζονται μὲ πλινθία ποὺ ἔχουν λαξευθεῖ καταλλῆλως²⁰. Μόνο στὸν Ἅγιο Δημήτριο τοῦ Τουρκοπάλουκου, ἂν δὲν ἀπατῶμαι, συναντῶνται γράμματα ποὺ ἀποδίδουν μορφὲς τῆς μικρογράμματης γραφῆς καὶ σχηματίζονται μὲ τὴν λάξευση ἐνὸς καὶ μόνο χοντροῦ τούβλου, ἐνῶ θὰ μπορούσαν κάλλιστα νὰ πάρουν τὴν μορφὴ κεφαλαίων καὶ νὰ σχηματισθοῦν μὲ τμῆματα εὐθύγραμμων πλίνθων.

Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Α. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

219, 221, 242, 247. Γιὰ τὸν τονισμό στὴν παραλήγουσα βλ. Ν. Βέη, Πεντήκοντα Χριστιανικῶν καὶ Βυζαντιακῶν ἐπιγραφῶν νέαι ἀναγνώσεις, *AE* 1911, σ. 104, ἀριθ. 36. Γιὰ τὴν δραστηριότητα τοῦ Μιχαῆλ Ζωριάνου ὡς κωδικογράφου βλ. M. Vogel - V. Gardthausen, *Die griechischen Schreiber des Mittelalters und der Renaissance*, Λιψία 1909, σ. 312· I. Hutter, *CBM*, 1, σ. 104. E. Gamillscheg - D. Harlfinger, *Repertorium der griechischen Kopisten 800-1600*, 1A, Βιέννη 1981, σ. 151, ἀριθ. 280.

16. *MM*, IV, σ. 385. Ὁ καθηγ. P. Magdalino μὲ πληροφόρησε ὅτι ἀπὸ παραδρομῆ ἀναφέρει τὸ πρόσωπο αὐτὸ ὡς Michael Zorianos στὸ ἄρθρο του Notes on the Last Years of John Palaiologos, brother of Michael VIII, *REB* 34 (1976) 148.

17. *E.ä.*, σ. 272, σημ. 3, καὶ 294-295.

18. Γιὰ τὴν διαμόρφωση τῶν πλινθίνων ἐπιγραφῶν βλ. Κ. Τσουρῆ, *ἔ.ä.*, σ. 145-148.

19. Βλ., λ.χ., Ἁ. Πασαδαίου, Ὁ κεραμοπλαστικὸς διάκοσμος τῶν βυζαντινῶν κτηρίων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐν Ἀθήναις 1973, πίν. 28ψ, 48β.

20. Κ. Τσουρῆς, *ἔ.ä.*, σ. 11.1.

ΣΤΙΧΟΙ ΤΟΥ ΦΟΡΤΟΥΝΑΤΟΥ ΓΝΩΣΤΟΙ
ΣΤΟΝ ΑΝΘΙΜΟ ΔΙΑΚΡΟΥΣΗ

Ο ιερομόναχος Ἄνθιμος (Ακάκιος) Διακρούσης, ο γνωστός στιχουργός του *Κρητικού πολέμου*¹ και συγγραφέας και επιμελητής εκδόσεων θρησκευτικών έργων², που γενικά χαρακτηρίζεται για έλλειψη πρωτοτυπίας, έχει αποδειχτεί ότι αντιγράφει ή διασκευάζει άλλους παλιότερους του συγγραφείς³.

Πρόσφατα διαπίστωσα ότι αντλεί στίχους και από τον *Φορτουνάτο*. Πρόκειται για αντιστοιχία στα εξής χωρία:

*Φορτουνάτος*⁴ Ιντ. δ'στ. 166-168:

ευκαριστιές δεν ἐν' πρεπό μηδ' ἐναι μπορετό μου,
να κάμω προς του λόγου σου στην τόση καλοσύνη
που προς ἐμέναν ἐδειξες πάντα με σπλαχνοσύνη.

και

Διακρούση, *Αφιέρωση στον Νικόλαο Αναστάση*⁵ στ. 4-6:

εγώ στην αυθεντιάν σου και να της τα (ενν. τα καλά) αντιμέψω
την ευσπλαγχνίαν την πολλήν και τόσην καλοσύνην
πῶδειξεν εις του λόγου μου τόσην ελεημοσύνην

Εκείνο ωστόσο που παρουσιάζει ενδιαφέρον όσον αφορά την αντιστοιχία αυτή, όπως επίσης και τις γνωστές αντιστοιχίες στίχων του *Βιβλίου ωραιότατου*

1. Α. Ξηρουχάκη, *Ὁ κρητικός πόλεμος <1645-1669> ἢ συλλογή τῶν ἑλληνικῶν ποιημάτων Ἄνθιμου Διακρούση, Μαρίνου Ζάνε, Τεργέστη 1908* (το κείμενο του Διακρούση από τη βενετική έκδοση του 1679).

2. Βλ. π.χ. σημ. 3 και 5.

3. Βλ. π.χ. Ε. Κακουλίδη, *Τὸ «Βιβλίον ὠραιότατον» καὶ ὁ συγγραφέας του, Ὁ Ἐρανιστῆς 2* (1964) 26-29· Κ. Πηδώνια, *Παρατηρήσεις σὲ κρητικὰ καὶ ἄλλα κείμενα. Β'.* Ὁ Ἄνθιμος Διακρούσης ὡς μιμητῆς τοῦ Ματθαίου Μυρέων, τοῦ Σταυρινοῦ καὶ τοῦ Ἀντωνίου Ἀχέλη, *Κρητικὰ Χρονικὰ 24* (1972) 286-293· Κ. Πηδώνια, *Στίχοι τοῦ Πένθους θανάτου στὸν Κρητικὸ πόλεμο τοῦ Ἄνθιμου Διακρούση, Ἑλληνικά 27* (1974) 160-162. Βλ. καὶ σημ. 6 καὶ 7.

4. Μάρκου Ἀντωνίου Φόσκολου, *Φορτουνάτος*. Κριτικὴ ἔκδοση, σημειώσεις, γλωσσάριο Alfred Vincent. Ἐκδοτικὴ ἐπιμέλεια Θεοχάρη Δετοράκη, Ἡράκλειο Κρήτης 1980 [Ἑταιρία Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν. Κρητικὸν Θέατρον, 2].

5. Η αφιέρωση αυτή προτάσσεται στο βιβλίο: *Ἐκλογαί, ἦγον βιβλιάριον περιέχον Τούς οἴκους τῆς Παναγίας καὶ τοῦ τιμίου Προδρόμου, τὴν Μετάληψιν ἐξηγητήν, Στίχους εἰς τὴν Μακαρίαν Τριάδα... ἅπαντα τυπωθέντα καὶ διορθωθέντα παρὰ Ἀκακίου ἱερομονάχου τοῦ Διακρούση... Ἐνετίησιν... ἀχζε'* (Για το βιβλίο αυτό βλ. Κ. Πηδώνια, "Ἐνα κείμενο τοῦ Ἄνθιμου Διακρούση καὶ ὁ Νικόλαος Ἄναστασης, Ἑλληνικά 28, 1975, 350-374, όπου στις σ. 366-369 ἐκδίδεται ἡ Αφιέρωση, καὶ Θ. Παπαδόπουλου, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία (1466 ci.-1800). Τόμος δεύτερος (Παράρτημα). Προσθήκαι-Συμπληρώσεις-Διορθώσεις*, Ἀθῆναι 1986 [Πραγματεῖα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 48] σ. 145-146).

του Διακρούση με στίχους του *Ροδολίνου*⁶ και στίχων του *Πένθους θανάτου* του Διακρούση με στίχους της *Ερωφίλης*⁷, είναι ότι ο Διακρούσης αντλεί από το κρητικό θέατρο, από έργα δηλ. με περιεχόμενο εντελώς διαφορετικό από των δικών του, και μάλιστα στη συγκεκριμένη περίπτωση από κωμωδία.

Θα άξιζε πράγματι να ερευνηθεί γενικότερα το θέμα της διάδοσης και της απήχησης των δραμάτων του κρητικού θεάτρου την εποχή εκείνη, αλλά και μεταγενέστερα.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΚΟΜΝΗΝΗ Δ. ΠΗΔΩΝΙΑ

ΕΝΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΤΗΣ ΚΟΖΑΝΗΣ ΑΠΟ ΤΗ ΣΧΟΛΗ ΤΩΝ ΒΡΑΝΙΑΝΩΝ

Τὸ χειρόγραφο ἀρ. 75 τοῦ « Ἀναγνωστηρίου Κοζάνης» (Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης) σύμφωνα με τὸν κατάλογο τοῦ Σιγάλα χρονολογεῖται στὸν 17ο-18ο αἰώνα, ἔχει ἀντιγραφεῖ ἀπὸ δύο γραφεῖς (ἓναν Ἀλέξιο καὶ ἓναν Ἀναστάσιο) καὶ περιεχεῖ ἔργα τοῦ Θεοφίλου Κορυδαλλέως¹. Πρόσφατα εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ δῶ γιὰ λίγο τὸν κώδικα χάρις στὴν ἀποτελεσματικὴ μεσολάβηση τοῦ κ. Β. Φόρη καὶ στὴν πρόθυμη συγκατάθεση τῶν ὑπευθύνων τῆς Βιβλιοθήκης αὐτῆς, πρὸς τοὺς ὁποίους καὶ ἐκφράζω δημόσια τὶς εὐχαριστίες μου (ιδιαίτερα στὴν κ. Κουτσιμάνη). Ἔτσι, μπορῶ τώρα νὰ προβῶ σὲ διόρθωση καὶ συμπλήρωση τόσο τῆς περιγραφῆς ὅσο καὶ, προπαντός, τῆς ἱστορίας τοῦ χειρογράφου.

Τὸ βιβλίο αὐτό, με ὠραία δερμάτινη στάχωση καὶ σὲ ἀριστη κατάσταση, ἀποτελεῖται οὐσιαστικά ἀπὸ τρία αὐτοτελῆ μέρη, ποὺ παραδίδουν τὰ ἐξῆς, γνωστὰ καὶ ἀπὸ ἄλλες πηγές, κείμενα:

1) φφ. 1-42. Σύνοψεις τῶν ἀριστοτελικῶν βιβλίων τῆς Λογικῆς (με πολυάριθμα σχήματα), *Τοῦ σοφωτάτου καὶ λογιωτάτου κυρίου Θεοφίλου τοῦ Κορυδαλλέως*, ὅπως προειδοποιεῖ μία ἀρχικὴ γενικὴ ἐπικεφαλίδα². Ἀκολουθοῦν ἑξὶ λευκὰ φύλλα.

6. Κακουλίδη, ὀ.π., σ. 29. Για τὴν κυκλοφορία τῆς ἐκδοσης τοῦ *Ροδολίνου* τὴν εποχὴ εκείνη βλ. Ν. Παναγιωτάκη, Ἰωσήφ Βαρτσέλης: ἀνύπαρκτος Ζακυθινὸς στιχοῦργος τοῦ 17ου αἰώνα, *Τιμητικὸς τόμος εἰς μνήμην Γεωργίου Θ. Ζώρα = Παρνασσός*, Β' περ., 25 (1983) 135 σημ. 29.

7. Φ. Μπουμπουλίδη, Παρατηρήσεις εἰς μεσαιωνικά κείμενα, *ΕΕΦΣΑ* 13 (1962-63) 372-373, Ν. Παναγιωτάκη, ὀ.π., σ. 134.

1. Βλ. Ἀ. Σιγάλα, *Ἀπὸ τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῶν ἑλληνικῶν Κοινοτήτων τῆς Μακεδονίας, Α. Ἀρχεῖα καὶ Βιβλιοθήκαι τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1939, σ. 38-39. Πρβ. Α. Wartelle, *Inventaire des manuscrits grecs d'Aristote et des ses commentateurs*, Παρίσι 1963, ἀρ. 758.

2. Ἀρχή: *Σύνοψις τοῦ Περί κατηγοριῶν βιβλίου*. Ἔστι μὲν συγγραφεὺς κτλ. Γιὰ τὴν ταυτότητα τοῦ ἔργου βλ. παρακάτω, σημ. 6.

2) φφ. 49-60. *Συνοπτικὸν σύνταγμα φιλοσοφίας* μὲ κύριο τίτλο: *Διδασκαλία σύντομος καὶ σαφειστάτη περὶ τῶν δέκα κατηγοριῶν καὶ τῶν προτάσεων καὶ τῶν συλλογισμῶν, περὶ ὧν τις προδιδαχθεὶς εἰς πᾶσαν μὲν τὴν ἄλλην ἐπιστήμην καὶ τέχνην, ἐξαιρέτως δὲ εἰς ῥητορείαν εὐκόλως ἐμπορεύσεται. Τὸ δ' ὑπερτίμου καὶ ὑπάτου τῶν φιλοσόφων κυροῦ Μιχαὴλ τοῦ Ψελλοῦ*³. Ἀκολουθοῦν καὶ πάλι ἑξὶ λευκὰ φύλλα.

3) φφ. 67-78. Δύο ἄλλα ἔργα τοῦ Κορυδαλλέως: α) *Σύνοψις εἰσαγωγικωτέρᾳ εἰς γεωγραφίαν καὶ πρότερον εἰς θεωρίαν σφαιρικὴν συγγραφεῖσα ἀπὸ φωνῆς τοῦ σοφωτάτου Θεοφίλου τοῦ Κορυδαλλέως* (προηγεῖται ἡ γνωστὴ ἀφιερωτικὴ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Σκαρλάτο καὶ σύντομο προοίμιον⁴). β) (φφ. 76 κ.έ.) *Τοῦ αὐτοῦ σοφωτάτου τοῦ Κορυδαλλέως τοῦ ὕστερον μετονομασθέντος Θεοδοσίου καὶ χειροτονηθέντος μητροπολίτου* (-της πρὶν ἀπὸ διόρθωση) *Ἄρτης Περί Ἀστρολάβου*⁵. Τὸ ἴδιο χέρι ἔχει προσθέσει (φφ. 79-80) ἓνα ἡμιτελὲς ἐλληνοαραβικὸ λεξιλόγιον ὄρων Ἀστρονομίας καὶ Λογικῆς.

Ἀπὸ ἓναν πρῶτο ἔλεγχο τῆς γραφῆς συμπεραίνει κανεὶς ὅτι τὸ πρῶτο καὶ τὸ τρίτο μέρος προέρχονται ἀσφαλῶς ἀπὸ τὸν ἴδιο γραφέα, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται αὐτὸ καὶ γιὰ τὸ δεῦτερο, ἂν καὶ ἐδῶ παρουσιάζεται κάποια διαφοροποίηση, ἰδίως στὴν ἀρχή. Βιβλιογραφικὲς καὶ ἄλλες ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες καταχωρίζονται στὸ τέλος τοῦ πρώτου μέρους, α) στὸν κολοφῶνα τοῦ κειμένου (φ. 42 α), β) ἀμέσως μετὰ, στὸ κάτω περιθώριο τοῦ ἴδιου φύλλου, καὶ γ) στὸ τελευταῖο λευκὸ φύλλο τοῦ τεύχους (φ. 48 β), τὰ ἐξῆς δηλαδὴ σημειώματα:

α) *Ἐν Ἀγράφῳις. Ἡ μὲν λογικὴ αὕτη πραγματεία κατὰ πεῦσιν καὶ ἀπόκρισιν ἐξέδοτο πρότερον ἐν Ἀθήναις παρὰ τοῦ λογιωτάτου ἡμῶν καὶ σοφωτάτου διδασκάλου κυροῦ Θεοφίλου τοῦ Κορυδαλλέως, ὕστερον δὲ ἡμεῖς μονοπροσώπως*

3. Τὸ κείμενο αὐτό, ποῦ παραδίδεται εἴτε ὁλόκληρο εἴτε κατὰ τμήματα σὲ πολλὰ χειρόγραφα (π.χ. Vat. 1735, Vat. Reg. 136, Bodl. Barocc. 71, Bodl. Canon. 83, Marc. 524), περιλαμβάνει ἐδῶ τὰ ἐξῆς μέρη: α) *Ἐκ διαβολῆς* (sic) *τὸ προοίμιον* (φ. 49 α: *Ἐπειδὴ τισιν οὐκ οἶδ' ὅθεν εἰπεῖν* κτλ.), β) *Περὶ τῶν φωνῶν* (φ. 49 β: *Ἀρξομαι δ' ἐντεῦθεν τῶν φωνῶν* κτλ.), γ) *Τοῦ αὐτοῦ σύνοψις καὶ μετάφρασις σαφειστάτη τῆς διδασκαλίας τοῦ Περί ἔρμηνείας* (φ. 53 α: *Ὅτι ὁ σκοπὸς τοῦ Περί ἔρμηνείας διαλαμβάνει* κτλ.), δ) *Περὶ τῶν τριῶν σχημάτων καὶ ὅλων περι συλλογισμοῦ ἀποσημείωσις* (φ. 58 β: *Συλλογισμὸς ἐστι λόγος* κτλ.).

4. Τὸ ἔργο, ἀνέκδοτο, εἶναι γνωστὸ καὶ ἀπὸ ἄλλα χειρόγραφα: βλ. Cl. Tsourkas, *Les Débuts de l'enseignement philosophique et de la libre pensée dans les Balkans, La vie et l'œuvre de Théophile Corydalée*, Θεσσαλονίκη 1967, σ. 165 καὶ 381 κ.έ., ὅπου ἐκδίδεται ἡ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Σκαρλάτο. Ὁ Τσοῦρκας ἀναγράφει τρία μόνον χειρόγραφα, ρουμανικά, ποῦ παραδίδουν τὸ ἔργο, ὁ ἀριθμὸς τους ὁμοῦς εἶναι ἀσφαλῶς μεγαλύτερος (ἀνάμεσά τους καὶ τὸ ἀρχαιότερο γνωστὸ χειρόγραφο τοῦ Κορυδαλλέως, τοῦ ἔτους 1638, δηλαδὴ ὁ κώδικας ἀρ. 38 = 740 Λάμπρου τῆς Μονῆς Ξενοφώντος Ἀγ. Ὁρους).

5. Ἀρχή: *Ἀστρολάβον καλεῖται τὸ κατ' ἐπίπεδον στρογγύλον τοῦ οὐρανοῦ* κτλ. Τὸ ἔργο παραδίδεται ἀνωλύτως μαζί μὲ τὰ Γεωγραφικὰ καὶ στὸ χφ 624 (493) τοῦ Βουκουρεστίου (πληροφορία ἀπὸ τὸν κατάλογο τοῦ Litzica).

ἐξεθέμεθα σὺν θεῷ ἐν τῇ ἀηλίῳ καὶ σκοτεινῇ Γούβα τῶν ἐν Ἀγράφοις Βρανιανῶν κατὰ τὸ „αχοε“ ἔτος τὸ σωτήριον Δεκεμβρίου κ^η. Ὁ ἐξ Αἰτωλίας Εὐγένιος ὁ Ἰωαννουλίος ἱερομόναχος. Ἐγράφη παρ' ἐμοῦ Ἀλεξίου μαθητοῦ τοῦ σοφωτάτου διδασκάλου Εὐγενίου τοῦ Ἰωαννουλίου κατὰ τὸ „αχοε“ ἔτος ἀπὸ Χριστοῦ.

β) Ἡ παροῦσα λογικὴ πραγματεία ἐξέδοτο παρὰ τοῦ σοφωτάτου καὶ λογιωτάτου κυρίου Θεοφίλου τοῦ Κορυθαλλέως ἐν Ἀθήναις τὸ πρῶτον κατ' ἐρώτησιν καὶ ἀπόκρισιν πρὸς τοὺς ἐκεῖσε φοιτῶντας αὐτῷ νέους, ὕστερον δὲ ἐκτέθειται οὕτω μονοπροσώπως παρὰ τοῦ σοφωτάτου διδασκάλου καὶ ἡμετέρου πνευματικοῦ π(ατρ)ῶς Εὐγενίου τοῦ ἐξ Αἰτωλίας εἰς τὰ Βρανιανὰ τῶν Ἀγράφων.

γ) Καὶ ταῦτα, Νικόλαε, χαίρειν σοι λέγει
 στίχοις ἰάμβοις ὠδέ πως ἐν τῷ τέλει·
 Ἐμοῦ πόνος μὲν γραφικῷ πέλει νόμῳ,
 σὸν κτῆμα δ', ὦ φίλτατε, φιλίας νόμῳ·
 κἂν εὐτελεῖς δέ, καινὸν οὐδέν, ὡς δέον· 5
 γεωργικῷ γὰρ ὕδατος δὸς καὶ πλέον.
 „αχγ“ Βοηδρομιῶνος ς^η φθίνοντος
 Ἀναστάσιος

Ἀπὸ τὸ πρῶτο σημεῖωμα φαίνεται καθαρά ἡ ταυτότητα τοῦ κειμένου ποῦ προηγεῖται: Πρόκειται γιὰ διασκευὴ σὲ μονόλογο ἑνὸς γνωστοῦ «διαλογικοῦ» ἔργου τοῦ Θεοφίλου Κορυθαλλέως⁶, καμωμένη ἀπὸ τὸν γνωστὸ δάσκαλο τῶν Ἀγράφων Εὐγένιο Γιαννούλη στὰ Βρανιανὰ τὸ 1675. Ὅπως δηλώνεται στὸ ἴδιο σημεῖωμα, γραφέας τῆς διασκευῆς ὑπῆρξε ἕνας μαθητῆς τοῦ Εὐγενίου ὀνόματι Ἀλέξιος, ὁ ὁποῖος θὰ πρέπει νὰ τελείωσε τὴν ἀντιγραφὴ σχεδὸν ταυτόχρονα μὲ τὴν ἐργασία τοῦ διασκευαστῆ, στὸ τελευταῖο δεκαήμερο τοῦ 1675, ἂν ἀναγράφεται σωστὰ καὶ τὶς δύο φορές ἡ χρονολογία. Αὐτὸ βέβαια θὰ σήμαινε ὅτι μαθητῆς καὶ δάσκαλος βρῖσκονται τὴν ἐποχὴ αὐτὴ μαζὶ στὰ Βρανιανὰ. Στὸ δεῦτερο ἐξάλλου σημεῖωμα,

6. Τὸ ἔργο τοῦ Κορυθαλλέως, ὄχι ὅμως τῆ διασκευῆ, τὸ ἀναφέρει ὁ Γόρδιος στὸν Βίο τοῦ Εὐγενίου (N. Ἑλλην. 4, 1907, 43) λέγοντας ὅτι ὁ συγγραφέας τὸ σύνθεσε κατὰ τὴ διάρκεια μιᾶς σύντομης παραμονῆς του στὴν Ἀθήνα (... ἐν ὅσῳ αὐτόθι διέτριβε καὶ τὴν κατὰ πῆσιν καὶ ἀπόκρισιν συνέθετο Λογικὴν, φιλολόγων τινῶν νέων τῶν ἐξ Ἀττικῆς χάριν), πιθανότατα τὸ 1636· βλ. Tsoukas, ἔ.ά. σ. 60 κ.έ. Μᾶλλον διευρυμένη παραλλαγή παρὰ ἡ ἴδια ἡ ἔκδοσι τοῦ 1636 ἔχει δημοσιευθεῖ στὸ Βουκουρέστι (1970) ὡς πρῶτος τόμος τῆ σειρά τῶν φιλοσοφικῶν ἔργων τοῦ Κορυθαλλέως, ποῦ ἐτοιμάζεται ἐκεῖ ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Διεθνοῦς Ἐνώσεως Σπουδῶν Νοτιανατολικῆς Εὐρώπης, μὲ τὸν παραπλανητικὸ τίτλο *Introduction à la Logique, Προϊόνον εἰς Λογικὴν* (ἐπιμέλεια κειμένου Ἀ. Παπαδόπουλος, εἰσαγωγή Κλ. Τσούρκας, γαλλικὴ μετάφρασι C. Noica) (πρβ. τὴν ἐμπεριστατωμένη βιβλιοκρισία τοῦ Λ. Μπενάκη, Ἑλληνικά 24, 1971, 437 κ.έ.). Σὲ σχέση μὲ τὸ ἐκδομένο τῶρα κείμενο ἡ διασκευὴ τοῦ Εὐγενίου, τῆς ὁποίας καὶ ἄλλα ἀντίγραφα πιθανῶς λαμβάνουν ἀνάμεσα στὰ χειρόγραφα ἔργων τοῦ Κορυθαλλέως, περιορίζεται στὰ ἀριστοτελικὰ βιβλία, ἀντιστοιχεῖ δηλαδὴ στὶς σ. 57 κ.έ. τῆς ρουμανικῆς ἔκδοσις.

τὸ περιθωριακό, ἐπαναλαμβάνονται σχεδὸν αὐτούσιες οἱ πληροφορίες τοῦ κολοφώνα, ἐνῶ στὸ τρίτο, τὸ ἐπίγραμμα, ἐμφανίζεται ὡς βιβλιογράφος ἕνας Ἐναστάσιος, ποὺ προσφέρει, τὸν Αὐγούστο τοῦ 1683, τὸ ἀντιγραφικό του πόνημα σὲ κάποιον φίλο του Νικόλαο, κτήτορα προφανῶς ἔκτοτε τουλάχιστον ἑνὸς μέρους τοῦ χειρογράφου τῆς Κοζάνης. Βλέπουμε ὅτι τὸ ἐπίγραμμα οὐσιαστικὰ ἐπέχει θέση ἑνὸς δεύτερου βιβλιογραφικοῦ καὶ κτητορικοῦ σημειώματος, πράγμα ποὺ δημιουργεῖ ὀρισμένα ἀλληλένδετα ἐρωτήματα, ὅπως π.χ. ποιά ἡ σχέση του μὲ τὸν κολοφώνα, ποιά ἡ ταυτότητα τῶν προσώπων, ποιὸ τὸ βιβλίο ποὺ δωρίζει ὁ Ἐναστάσιος. Ἡ ἐπίλυση τῶν ἀποριῶν αὐτῶν δυσχεραίνεται καταρχὴν ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ γραφικὸς χαρακτήρας καὶ τῶν τριῶν σημειωμάτων εἶναι σχεδὸν ὅμοιος. Στὸ πρῶτο πάντως συνεχίζει τὸ χέρι τοῦ κύριου γραφέα, τοῦ Ἀλεξίου, ἐνῶ στὸ δεύτερο ἡ γραφή μοιάζει περισσότερο μὲ αὐτὴν τοῦ ἐπιγράμματος καὶ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ Ἐναστασίου. Ἐπειτα, τὸ νόημα τοῦ δεύτερου στίχου τοῦ ἐπιγράμματος (πρβ. ἐν τῷ τέλει) μᾶς ὑποχρεώνει νὰ συσχετίσουμε τὸ ἐπίγραμμα καὶ τὸν ὑπογράφοντα Ἐναστάσιο ὄχι μὲ τὸ δεύτερο μέρος τοῦ χειρογράφου (φφ. 49 κ.έ.), πράγμα ποὺ κάνει ὁ Σιγάλας θεωρώντας τὸν Ἐναστάσιο γραφέα τοῦ δεύτερου μέρους, ἀλλὰ μὲ τὸ πρῶτο, δηλαδὴ τὴ διασκευὴ τῆς «Λογικῆς πραγματείας». Ἀλλὰ, ἂν τὸ ἐπίγραμμα μὲ τὴ βιβλιογραφικὴ καὶ κτητορικὴ μαρτυρία τοῦ 1683 ἀναφέρεται καὶ αὐτὸ στὸ πρῶτο κείμενο, ποιὸς εἶναι ὁ γραφέας του, ὁ Ἐναστάσιος σύμφωνα μὲ τὸ ἐπίγραμμα αὐτὸ ἢ ὁ Ἀλέξιος σύμφωνα μὲ τὸν κολοφώνα τοῦ 1675;

Τὸ πρόβλημα λύνεται, ἂν ἀναρωτηθοῦμε ποιά εἶναι ἡ ταυτότητα τῶν προσώπων. Ὡς πρὸς τὸν Ἐναστάσιο, ὁ πρῶτος ποὺ πρέπει νὰ σκεφτοῦμε εἶναι ὁ ἀγαπημένος μαθητῆς τοῦ Εὐγενίου, ὁ Γόρδιος, γιὰ τὸν ὁποῖο ὅμως ξέρομε ὅτι ὡς λαϊκὸς ὀνομαζόταν Ἀλέξιος καὶ συντρόφευε μόνιμα, μοναδικὸς μαθητῆς μὲ αὐτὸ τὸ ὄνομα, τὸν γέρο δάσκαλό του. Ὁ Ἀλέξιος λοιπόν, ποὺ σὲ νεαρὴ ἡλικία ἀντέγραψε τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1675 τὸ κείμενο ποὺ ἔχουμε μπροστὰ μας, μπορεῖ νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὸν Ἐναστάσιο (Γόρδιο) ποὺ χαρίζει τὸ πόνημά του στὸν Νικόλαο τὸν Αὐγούστο τοῦ 1683. Ἡ δυνατότητα αὐτὴ ἐνισχύεται ἀπὸ δείγματα γραφῆς τοῦ Γορδίου ποὺ γνωρίζουμε⁷. Τὴν ἐπιβεβαίωση ὅτι ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα μᾶς τὴν προσφέρει ἀνεκδοτὴ ἀλληλογραφία τοῦ Γορδίου, μὲ κάποιον σπουδαστὴ Νικόλαο «Ἱερόπαιδα», ποὺ παραδίδεται στὸν κώδικα Π 2406 τῆς

7. Ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Γορδίου προέρχονται π.χ. ἕνα γράμμα τοῦ Γιαννούλη ποὺ σώζεται στὸν κώδικα ἀρ. 250 τῆς Μονῆς Παντελεήμονος Ἁγ. Ὁρους, τὸ πρῶτο τῆς ἐκδοσης Εὐστρατιάδη (*Ἑλληνικά* 7, 1934, 93), καὶ ὁ κώδικας ἀρ. 194 (5701 Λάμπρου) τῆς Ἰδίας Μονῆς. Προφανῶς στὸν Γόρδιο ἀνήκει καὶ τὸ ἀφιερωτικὸ σημεῖωμα στὸ Λεξικό τοῦ Ἡσυχίου ποὺ ἔστειλε ὁ Εὐγένιος στὸν Φώτιο· βλ. στὸν τόμο *Σύναξις, Εὐγένιος ὁ Αἰτωλὸς καὶ ἡ ἐποχή του*, Ἀθήνα 1986, σ. 279.

Βασιλικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Βρυξελλῶν (φφ. 290 κ.έ.)⁸ καὶ ἀσφαλῶς σὲ ἄλλα ἀκόμη χειρόγραφα⁹. Σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ τρία ἢ τέσσερα γράμματα τοῦ χειρογράφου τῶν Βρυξελλῶν, ποῦ ὁ Γόρδιος ἀπευθύνει στὸν Νικόλαο ἐκ *Βραβιανῶν ἀχπγ' Βοηδρομιῶνος δ' ἐπὶ δέκα* (14 Αὐγ. 1683), πληροφορεῖ τὸν νεαρὸ φίλο του (φ. 292/3) ὅτι τοῦ στέλνει ... ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Κορυδαλλέως τὸ α' καὶ β' τῶν εἰς τὴν Φυσικὴν πραγματείαν, ἦτοι τὰ δύο τῶν *Περὶ ἀρχῶν*, ἐν τετραδίοις περιεχόμενα ἐνὸς δέοντος τῶν εἰς διπλὴν τὴν δεκάδα, προσθέτοντας ὅτι, μόλις ἐκεῖνος θὰ τὰ ἀντιγράψει, θὰ λάβει καὶ τὰ «ὕπόλοιπα». "Ἦστερα ἀπὸ δέκα μέρες, ἀχπγ' Βοηδρομιῶνος η' φθίνοντος, σὲ ἓνα δεύτερο γράμμα ὁ Γόρδιος τοῦ ἀνακοινώνει ὅτι τοῦ προσφέρει ὡς δῶρο αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ ἀντιγραφικὸ του ἔργο τοῦ 1675, ποῦ φυλάσσεται στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Κοζάνης: *Πέμπω δέ σοι καὶ νῦν, ὦ φιλότις, γράφει* (φ. 293α) ἀνάμεσα σὲ ἄλλα, *τῆς πρὸς ἐμέ σου οἰκειότητος χάριν καὶ ἕτερόν τι σύγραμμα τοῦ Κορυδαλλέως εἰς τὴν Λογικὴν πραγματείαν, ὃ παρ' ἐκείνου μὲν κατ' ἐρώτησιν ἐξέδοτο καὶ ἀπόκρισιν πρὸς τοὺς Ἀθήνησί ποτέ οἱ μαθητευομένους τῶν νέων, παρὰ δὲ τοῦ τῆς ὀσίας μνήμης ἡμετέρου διδασκάλου καὶ γέροντος Εὐγενίου μονοπροσώπως συνετέθειτο ἐμοῦ ἕνεκεν ἀρξαμένου δῆθεν παρ' αὐτῷ λογικεύεσθαι κατὰ τὸ ἀχοε' ἔτος τὸ σωτήριον· ἔστι δὲ τὸ σύγραμμα πάνυ συνοπτικὸν ὡς πρὸς τὰ λοιπὰ τοῦ ρηθέντος συγγραφέως ἀναφερόμενον ὠφέλιμόν τε καὶ οὐ πάντῃ δυσζύνετον· τουτὶ δ' ἀνά χεῖρας ἔχων καὶ συνεχῶς αὐτῷ τῷ τῆς ψυχῆς νοερῷ ἐπιβάλλον (δωρεῖται γάρ σοι παρ' ἐμοῦ, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἔφην, τῆς πρὸς ἐμέ σου φιλίας ὑπόμνημα) καὶ τῶν ἐν ταῖς λοιπαῖς αὐτοῦ πραγματεῖαις λεγομένων οὐ παντάπασιν ἔση ἀποτετυχηκῶς.*

Ἡ ταυτότητα τοῦ Νικολάου Ἱεροπαιδὸς εἶναι ἐνμέρει γνωστή. Πρόκειται γιὰ ἓναν Ἀγραφιῶτη γιατρὸ μὲ σημαντικὸ συγγραφικὸ ἔργο. Ὅμως οἱ μαρτυρίες ποῦ ἔχουν συγκεντρώσει γιὰ τὸ πρόσωπό του κυρίως οἱ ἱστορικοὶ τῶν Ἀγράφων¹⁰ καὶ ὅσες βέβαια ἀκόμη λαμβάνουν χρειάζονται νέο ἔλεγχο, γιὰ τὸ ἀπὸ τὴν παραπάνω ἀνέκδοτη ἀλληλογραφία τοῦ Γορδίου, συνολικὰ πέντε γράμματα, τέσσερα τοῦ Γορδίου καὶ ἓνα τοῦ Νικολάου πρὸς αὐτόν, προκύπτει σαφῶς ὅτι τὴν ἐποχὴ αὐτῆ (1683) α) ζοῦν στὸ ἴδιο μέρος δύο ὁμώνυμοι λόγιοι ποῦ ἔχουν κάποια σχέση καὶ β) ὁ ἓνας ἀπὸ αὐτούς, τὸ παπαδοπαῖδι, εἶναι νεαρὸς γιατρός ποῦ δὲν

8. Γιὰ τὸ χειρόγραφο τῶν Βρυξελλῶν (ἄλλοτε τῆς Ἐμπορικῆς Σχολῆς Χάλκης ἀρ. 167) βλ. Ν. Παπατριανταφύλλου-Θεοδωρίδη, *Ἑλληνικά* 24 (1971) 65 κ.έ. Τοῦ χειρογράφου αὐτοῦ ἔθεσαν στὴ διάθεσή μου μικροφίλμ ἢ κ. Παπατριανταφύλλου καὶ φωτογραφίες ὁ καθηγητῆς κ. Χρ. Πατρινέλης, πράγμα ποῦ μὲ ὑποχρεώνει νὰ τοὺς εὐχαριστήσω καὶ τοὺς δυὸ θερμὰ.

9. Πρβ. χφ. ἀρ. 203 φ. 5 τῆς Μονῆς Βαρλαάμ Μετεώρων (σ. 305 τοῦ καταλόγου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν).

10. Βλ. Π. Ι. Βασιλείου, *Ὁ μεγάλος Διδάσκαλος τοῦ Γένους Ευγένιος Γιαννούλης ὁ Αἰτωλός καὶ οἱ σπουδαιότεροι μαθητῆς των Σχολῶν των Αγράφων*, Ἀθήνα 1985², σ. 158-59. Πρβ. καὶ Μ. Α. Γκιόλια στὸν τόμο Σύνταξις (βλ. σημ. 7), σ. 364. Νὰ προστεθοῦν οἱ κώδικες ἀρ. 34, 46 καὶ 93 τῆς Ὀλυμπιώτισσας (πρβ. σ. 240, 253 καὶ 304 τοῦ καταλόγου τοῦ Σκουβαρά).

ἔχει γνωρίσει προσωπικά τὸν Εὐγένιο, ὅπως ἀναφέρει στὸ γράμμα του (φ. 291 α), ὅπου ἐκφράζει τὴ λύπη του γιὰ τὸν θάνατο τοῦ Εὐγενίου, κυρίως γιατί δὲν ἀξιώθηκε νὰ ἀκούσει τὴ φωνή του (*διὰ τὸ μὴ ἄξιον γεγονέναι με τῆς γλυκυτάτης ἐκείνου φωνῆς ἀπολαῦσαι*). Ἡ ἀναφορὰ αὐτὴ ἐπιβάλλει τὴ διάκρισή του ἀπὸ τὸν παλιὸ γνῶριμο τοῦ Εὐγενίου, τὸν περίφημο γιατρό Νικόλαο Βελισδονίτη. Ἴσως ὁ τελευταῖος εἶναι παππούς τοῦ Ἱερόπαιδος καὶ πιθανῶς ὁ παραλήπτης τοῦ τελευταίου ἀπὸ τὰ τέσσερα γράμματα τοῦ Γορδίου (φ. 304 κ.έ.) καὶ ἐνὸς ἄλλου, με ἀποστολέα τὸν Νικόδημο Μαζαράκη, ποὺ καταχωρίζεται σὲ ἄλλο σημεῖο τοῦ κώδικα τῶν Βρυξελλῶν (φ. 251 β κ.έ.).

Γιὰ νὰ ἐπιστρέψουμε στὸ χειρόγραφο τῆς Κοζάνης, δὲν γνωρίζουμε πότε τὰ ἄλλα δύο μέρη του ἔσμιξαν με τὸ πρῶτο, τὴ «Λογικὴ πραγματεία» τοῦ Κορυθαλλέως, ποὺ πῆρε ὡς δῶρο ὁ Νικόλαος. Δὲν ἀποκλείεται καὶ αὐτὰ νὰ τοῦ τὰ χάρισε ὁ Γόρδιος, μαζί ἢ χωριστά, με ἄλλη ἴσως εὐκαιρία, ὅπως βέβαια δὲν εἶναι ἀπίθανο νὰ τὰ συστάχωσε καὶ τὰ τρία κάποιος μεταγενέστερος κάτοχός τους.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Ι. Ε. ΣΤΕΦΑΝΗΣ